

Moti OSMANOĞLU

Xalq yazarı İlçinin, "Öslü vo Korom" dastanının sujeti ve motivleri öසsında yazdığı "Mahmud vo Moryam" romanı ile, ayıvo günü doqiq göstörlümış tarixlə başlayır: "Hicri 920-ci ilin camadil-avval ayının 4-i, miladi ilə 1514-cü il iyun ayının 28-i idi. Gəncə vətəndi..."

O vaxt hələ kifayot qədər gənc olan ya-
ziçının ilk romanında təcrübədən keçirdiyi
üssü, yəni dəstəndəki obyalatın konkret tarixi
hadiso kimi töqdim edilməsi, nağıl ola-
nın obyalatın baş verdiyi zamanın doqquz-
diriləmisi. Əslində, folklor poetikasının -
dəstən texnikasının yazılı ədəbiyyat - roman
"dilinə" çevriləmisi üçün uğurlu bir vasitə
idi. Yazılı ədəbiyyatdan förlü qanunəy-
ğunluqlara tabe olan folklorlarda zaman müşy-
arınlığı o qədər də ciddi ohomiyot daşınır.
Folklorlarda "əvvəl zaman içinde" verilən ha-
disələr, adoton, qeyri-müyyətin keçmişə
aparılır vo diniyılı, tamaşaçı dəmənilərin
hoqiqət, tarixi hadiso deyil, məhz nağıl, ro-
vayot, "yalan" olduğunu qəbul edir. Ustad
aşıqların "raja nağılı" adlandırdıqları dəstən-
larda hətta həmiyə tanış olən molum hadiso-
lər bəlo xalçın epik yaddaşından "standartları-
na" salınır (burada Sovet vaxtı ideologiya-
nın "standartlarına" uyğunlaşdırılaraq yazı-
şı alınışım qohromanlıq dəstənlərinə istisna
kimi yaşaşmaq lazımlı). Bunun on ma-
rəklər nümunələrindən biri ilə dəfə XIX əs-
rin sonlarında Şamaxıda yazıya alınmış
"Şah İsmayıllı" dəstənidir. Dəstən tarixi şox-
siyyəti vo hadisənin konkretlikdən ayırb, nə-
dil döyüşünün özünəməxsus məkanın vo za-
manın qeyri-müyyətinliyinə yerləşdirilmişdir...

Romanda (ve ümmiyiyotla yazılı, oda-biyatda) yazıcının asas vozifelerinden biri oxucunu inandırmak, qolomo aldığı hadisəni hoqiqət kimi göstərmək, oxucunun homini hoqiqitin içinde "yasatmadı". Yazıcı büt-tün hallarda öz zamanosu üçün yazır, yaz-dıqlarını öz müasirlerinə ünvanları. Hələ kommunist ideologiyasının hökümlə sürdüyü sovet dövründə (xüsusi vurğulamağa doyur-ki, Qorbaçov "perestroykasından" avvalki "durğulucu illərində") yazılmış "Mahmud" və Məryom"ın ilk abzasında ciddi tarixi arayışdan sonra golon ikinci cümle - "Gon-co yatmışdı" replikası osorın içtimai-siyasi problemləklərinə tarixdən gotirib yaxşıldığı zamanın "yüklemək" baxımından son döru-co maraqlı bir bodü atımacadır.

Osordo istifadə edilmiş karnaval ele-
mentləri (Mahmudu daşqalaq etməyo çali-

şan Camaatın eksproni "sohnoloşdürdüy!" qaravilli (bu qaravollüdö olahat günün tutuldugu, gündüzün qaranlığının olduğu mürçərəd zamanda baş verdi). Mahmudun rümrüde Süleyman Pağanın sarayında keçirilmiş döbdəboli töyündə Keçəlin, Kosanın və Keçinin töqdim etdikləri "Kos-kost" (oyunu) mötənək karnaval estetikası gotirmək və yanaşı, həqiqit kimi töqdim olunan hadisələrin töqdimatının stilizasiya olmasına şərait yaratır. bununla da roman boyunca nağılı "yalan" ilə tarixin "həqiqəti" qaynaq edilir, sintez olunur. Karnaval bədii yalanla tarixi həqiqətin bir-birinə qovuşmasıdır, həyatdan oyuna, oyundan həyata keçid etməyi şərait yaratır. Çünki "...karnavalda həyatın özü oynayır, sohnəsiz-filansız, akıltırsız, tamaşaçırsız, yönü heç bir bədii teatr xüsusiyyətləri olmadan özüñün digər sorbsı idafə formasını, özüñün daha yaxşı osaslar üzərində yenidən yaranmasını və təzələnilərini oynamığı başlayır. Burada həyatın real forması eyni zamanda onun yenidən yaradılmış ideal formasıdır. Karna-valda... oyum müvəqqəti olaraq həyatın özüñü çevirilir". (M.Baxtin)

müşayidet eden Kosik Baş ve öz-özüne çarlan Saz zaman-zaman motının altından üzüçüçür, motni yeni motiv ve monalarla yüklerdir.

paq] həmişə başlıhalı olub, həmişə soyulub və həmişə də belə olacaq".

"Mahmud və Məryom" rusca noş ediləndən xeyli sonra. 1988-ci ildə başqa bir Azərbaycan dastanının - "Aşıq Qorib"i (sonra xoşbəxtliklə bitən möhəbbət dastanlarının) işləşdir. Sovet rejissoru Sergey Paracanov Gürcüstan kinostudiyasında ekrana laşdırılmışdı. Dastan ekrana laşdırılar kimi Azərbaycan miniatür sonatının və gürçü rossamlığında primizivizmin corayonının, xüsusi Pirosmannının təslüb ilə kino estetikası bir araya gotürilmişdi. Saz və müğən musiqisinin sodaları, Alim Qasımovun səsi ilə müşayiət olunan homin filmində (filmin musiqisini Azərbaycan bəstəkarı Cavanşir Quliyev yazmış) folklor mənünətin - möhəbbət dastanının kino "dilində" tqadımlı, müyyəyən mənənədə. Elçinin "Mahmud və Məryom" romanının badii sistemi ilə yaxından soslöşür. Bu film romanın birbəta təsiri haqqında qotu hökm vermişosk do, dastan motniyyət yanaşmadığı yaxınılığı heç cür inkar etmək mümkün deyil. Romanın əsasında çökləmiş "Mahmud və Məryom" filmdə isə diqqət dəlağa çox roman (dastan deyil, roman) motniyyətin kino "dilində" cəvərləşməsinə yönəldilib.

Ona da qeyd etməyə döyar ki: "Oslı vo Korom" dəstəni Azərbaycan xalq yaddaşının yaradıldığı misilsiz modoniyyət hadisidir. Bu, klassik divan adıbəyyatı fəlsəfi sisteminin, təosuvlı dəyərlərinin xalq düzünləşdiriciliyindən.

El-çl. oba-oba Keşisin köçünü töqib eden Mahmud ile Sofi Maku yaxınlığında Çaldırın düzündən keçəndə Kosik Başlarдан qurulmuş qalaya rast golirilər. Sultan Salim Çaldırın döyündü həlak olmuş Sofovi döyüşçülərinin Kosik Başlarından - kollislərindən chıram düzəldilmişdi. "Qarğ-a-qız-un bu kəllələri idimidi və didimis kəllələrin sümüyü ağarır; qarğ-a-qız-un bu kəllələrin bir coxunun gözünə çıxartmışdı və az qala purluyub hədəqəsindən çıxa-çaq bu böyüküs tək gözlər, qapannmış kır-piklərin arasından təska ağı görünən göz-lər, quzğunların tamam qopardıñ çıxartma-dığı yarımcı gəlbər biiün Çaldırın düzünüm örtmüs başsız casadlara baxırı. Bu başsız casadlər bir-birinə qarışmışdır..."

Bununla romanın konteksti içinde "Oşlu ve Korum" dastam koskı başlar ve büssüz bodonlar mühitinin yaradığı, konkretnın zamanañ fırqəndə dayanan bir həqiqət kimi milli yaddaşda hələ olmuyan, boşarı facio kimi qavranılır. "Oşlu ve Korum" dastanının, "Yanıq Körüm" havasını yaradan yaddaş buju özündə möhz facio kimi saxlayır.

gavrannır. Başsız bodonlar comiiyyotindo facio yalnız "eq-döflorinin" uğursuz məcorasının hüdudlarına qapalan qalmış, top-lumon, militon, torpaqın tarixin işqi tutur, homin işqi keçmişdən golocuya yonildilir: "Allah ki bu torpağı, təkəcə Qarabağ bayıl-bayılıyini yox, hütün Azərbaycan torpağınu, biri ucu Qəzvində, biri ucu Dərbənddə, biri ucu Xəzərin şahillərində, o biri ucu da Or-zurum dağlarında olan bir məmələkin tar-pağınu bı qədər hərəkətli cılızby. /bu tor-pağınu bı qədər hərəkətli cılızby. /bu tor-

Məhəbbət dastanları vo nağılları, ado-tan, qohrəmanların toyu ilə tamamlanır: ay-ılıqlardan, əzəblərdən sonra sevənlər xos-bəxt olurlar. "Mahmud və Moryom" romanında da Mahmudun toyu olur. Ancət bu, Mahmudu faciədən xilas etmir. Çünkü onun yanğısı başsız bodonlar comiiyyotinin yanğısı idi vo bu, toyla, şənlikdə düzəlon bol-deydi. "Mahmudun əyrəyindəki yanğı, təkəcə Moryomdan aymalıqın yanğısı deyidi... /bu yanğı hainin ümumun yanğısı idi... güm-

düz gördüyü tamam yad adamlar gecə gözünün qabağından getmirdi; biri bədbəxt idi, ac idi, Mahmudun ürəyi yanırı, çünkü insan nə üçün bədbəxt olmalı idi, bu boyda dünyada ac olmalı idi?; o biri qatil idi, xain idi, Mahmudun ürəyi yanırı, insan nə üçün qatil və xain olmalı idi? Mahmud belə düşünürdü..."

Bu dörtlər düzolən olmadığına görə də Mahmudun dordi dəbdəbəli toyla da düzəlmir. Məryəmin əynindəki schrli don, Keşisin Müqəddəs İvdən - kilsədən götürdürüyü libas Mahmudu və Məryəmi yandırır...

Əsərin finalında müəllif yenidən dastanın süjetinə müdaxilə edir: haqq söz söylədiyinə görə başı kəsilmiş aşığın öz-özünə çalan Sazı yenidən mətnə qayıdır. Biz onu Mahmud ilə Məryəmin möqbəroşının önündə görürük: "Bu tərəflərin adamları danışındı ki, guya hərdən bu qədim məqbərənin qabağında havadan bir saz peyda olub öz-özünə çatır və guya haçansa Sazlı Abdulla adlı bir el aşığı varmış və bu saz da guya həmin Sazlı Abdullanın sazıdır".

Bu sonluqda da yazılı ədəbiyyatın konkretləşdirilmə, tarixi oyanılışdırırmə keyfiyyətinin şahidi oluruq. Əsərin finalı romandakı hadisələri yenidən yazılı ədəbiyyatın əsas missiyasını ifadə etdən müasir reallığa, qədimlikdən bu günə qaytarır: mətn bələ qavranılır ki, Mahmud ilə Məryəmin əhvalatından uzun zaman keçib, bu uzun zaman içinde onların hekayəsi dilə-agıza düşərək əfsanələşib. Onların məzəri üstündə yapılmış möqbərə isə həmin əfsənəni "maddiləşdirən", əllə tutulan, gözə görünən etdən tarixi bir abidədir. Həmin tarixi abidənin yaddaşla təmasını yaradan isə Sazlı Abdullanın heç kəsin görmədiyi, ancaq hamının haqqında danışlığı, öz-özünə dillənən Sazı haqqında rövayətdir.

İlçinin ilk romanında hamiya tanış bir dastanla əlaqələndirilən Kosik Baş motivi 30-35 ildən sonra ədəbiyyatımıza icətmətiv kimi qayıtdı. Azərbaycan ədəbiyyatında ciddi bir hadiso kimi qiymətləndirilən "Baş" romanı da Kəsik Başın romanıdır. Azərbaycan torpağına, Bakı üzərinə işgalçı kimi golən rus sərdarı general Sisyano-vun başı ili, ayı, günü bolli olan bir tarixdə - "milad tarixi ilə fevral ayının 9-u, hicri tarixi ilə 1220-ci ilin zülqədə ayının 20-də, çovğunsuz, küləksiz, sakit, xəncər kimi kəsən şaxtalı bir qış axşamında" Bakıda kəsilir və İran hökmdarı Fətəli şah Qacara göndərilir. Roman XIX əsrin gerçəklərini bizi Kəsik Başın gözəri ilə nağıl edir, onun düşüncələri ilə təqdim edir: "O, ar-tuq anlamışdı ki, görünən o məkanda ONUN üçün uzaq və yaxın, keçmiş və gələcək yoxdur və həmin məqamda ONUN yaddaşından keçən inforasiya görünən o məkandan ONA baxan Başın - ONUN Başının - bədənsiz olduğunu xatırlatdı, ancaq bu ONU qətiyyən narahat etmədi, çünkü ONUN bütün varlığı şəffaf və çəkisiz idi"...

Kosik Başın gördükleri, düşündükleri isə Azərbaycan xalqının əsrlor boyu yaddaşında öziz yadigar kimi qoruyub saxlaşığı "qara nağıl" deyil, bizim hələ tam dərk eləyo bilmediyimiz tariximiz idi...